

Kapinasta ja vallankumouksesta

Jalmari Finnen säätiön ja Tampereen historiallisen seuran »hämäläisjuhlassa»
Tampereella marrask. 20 p. 1952 pidetyn esitelmän pääosa.

Tuomas. Olenpa usein aatellut mistä ja mitä on ukkonen, tuo leimaus ja jyrinä.

Aapo. Siitähän sanoi sokea-eno syntyvän taivaalle tämän kapinan, koska pilvilohkareitten väliin on sijoittunut kuivaa hietaa, tuulenkierrosten nostamana ylös ilmaan.

KIVI Kootut teokset I 98.

On luultavaa, että ilmoitettu aihe panee helposti vainuamaan politiikan tai ainakin poliittisen historian käryä. Kuuluvathan asiat, joita sanat kapina ja vallankumous kielessämme tarkoittavat, politiikan piiriin. Mutta myönnötyks ei merkitse sitä, että nämä sanat kuuluisivat v a i n politiikalle. Esitelmän tai tutkielman otsikon sanat sisältävät tavallisesti lähtökohdan tarkasteluun, jossa punnitaan ja selvitetään sanan tarkoittamaa asiaa, eikä ole vaikeata kuvitella, miltä kannalta viileä lakimies, ulkokohtaisuuteen pyrkivä historian tutkija tai epävakaisten aikojen poliittinen puhuja käsittelee kapinaa ja vallankumousta. Mutta asioiden nimityksillä on toinenkin ulottuvaisuus, sellainen, joka on porautunut kuhunkin meistä jo ennen, kuin meille on järjestelmällisesti tehty selkoa yhteiskunta- ja valtio-opin alkeista ja niistä yhteyksistä, joihin kapina ja vallankumous näiden piirissä kuuluu. Tämä toinen ulottuvaisuus on meissä elävä ja käyttäytymistämme monin tavoin ohjaava kielitaju, yksinkertaisemmin sanottuna kieli: kieli, jota puhumme ja ymmärrämme ja jonka avulla ajatustoimintamme muotoutuu käsitteelliseksi. K i e l e e n kuuluvina aineksina *kapina* ja *vallankumous* ovat sanoja, joiden parissa eivät työskentele vain valtio-oikeus ja historia, vaan joiden selvittelyyn osallistuu myös se tiede, jolle kieli kuuluu, kielitiede.

Kielitiedekin luokittelee sanat niiden merkityksiä silmällä pitäen eri elämäntilojen sanoihin. Eräät se toteaa ensi sijassa luonnon esineitä tarkoittaviksi, eräät aineellisten, eräät henkisten toimintojen nimityksiksi jne., mutta se ei näin menetellessään tyydy vain sen toteamiseen, mihin jokin sana tällä hetkellä esim. kirjakielessä on luokiteltava, onko se esim. lääketieteen, tekniikan, politiikan tms. alan sana, vaan se pyrkii tämän lisäksi saamaan selville, miten tuo sana on nykyiselle paikallensa joutunut, mikä on sen alkuperä, mitä se on mahdollisesti aikaisemmin merkinnyt ja mitä se tai sen sukulaiset merkitsevät muualla kielessä, kirjakielen ulkopuolella.

Sana *kapina* kuuluu tietysti kielitieteenkin tutkimuskohteena kirjasuomen politiikan ja historian sanaryhmään, mutta se ei tällä tutkimusalueella edel-

lytä eikä vaadi kannanottoa sanan tarkoittaman asian oikeudellisiin, taktillisiin tms. arviointeihin. Sen sijaan kielitieteilijä tuntee mielenkiintoa jo esim. sellaiseen kysymykseen, onko kapinan käsite ollut suomea puhuvalle yhteisölle jossakin muodossa olemassa jo ennen kuin sana *kapina* on saanut tehtäväkseen sen ilmaisemisen vai onko käsite kehittynyt meille tämän sanan mukana ja miten; ts. onko sana *kapina* jotakin muuta merkitsevänä ollut olemassa ja vasta myöhemmin, joko tietoisesti valittuna tai huomaamattomasti, ikäänkuin kätkemästään siemenestä uuden sirkkalehden puhkaisten, joutunut nykyiseen, kaikille tuttuun merkitystehtäväänsä.

Olen ottanut aiheeni tältä kannalta. Aion kielentutkijan näkökulmasta puuttua muutamiiin kysymyksiin, joita *kapina* ja — vähemmässä määrässä myös *vallankumous* — asettavat hänen vastattavaksensa.

Merkittäköön aluksi, että suomi eri elämänaloille ulottuvana sivistyskielenä on sangen nuori ja että sen käyttö poliittisen elämän aloilla on aivan erityisen myöhäinen ilmiö. Ensimmäinen suomenkielinen lehti, joka huomionarvoisen asiallisesti ja pätevästi pyrki seuraamaan, mitä yhteiskunnassa ja valtiossa meillä ja muualla tapahtui, oli 1847 Helsingissä perustettu *Suometar*. Sen toisena elinvuonna Eurooppaa tärisytti sarja kapinoita ja vallankumouksia, joiden tapahtumia tämä pääkaupungin ainoa suomenkielinen lehti ei voinut vaieten sivuuttaa. Oli pakko käyttää myös poliittissisältöisistä käsitteistä omakielisiä sanoja, niitä syntyi aivan ennen näkemättömiä varsinkin Paavo Tikkasen toimesta, ja useihin ennätti voimistua elävä sisällys, ennen kuin 1850-vuoden kielto muutamiksi vuosiksi tukahdutti julkisen sanan vapauden.

Suomettaren alkuaikojen uusia tämän alan sanoja olivat mm. *valtio*, *valtiollinen*, *valtiopäivät*, *valtionuivos* (ks. Virittäjä 1943 19—24), *puolue* (ibid. 29—30), *mielipide*, *köyhälistö* (vanha karjalainen murrenana), *sosialisti*, *kommunisti*, *porvaristo* (elinkeino- ja valtiosäätyä tarkoittavana, muuttui kapitalismin kannattajiston nimitykseksi hyvin paljon myöhemmin). Vanhempia olivat mm. *perustuslaki* (lähes 200-vuotias), *hallitusmuoto* (180-vuotias), *tasavalta* (Lönnrotilla v. 1836, vrt. Virittäjä 1943 17—18), tavallaan myös *kansanvalta*, vaikka Lönnrot kirjoitti 1836 *kansavalta* ja genetiivialkuisuuteen siirryttiin vasta 1880:n vaiheilla. Suomettaren alkuaikojen uudissanakokeita olivat edelleen *taastus* 'taantumus' ja *taastaja*, *valtioima* 'politiikka', *mielenmittaaja* 'sensori', *mielimitata* ymm.

Tämäntapaiset esimerkit ovat näytteitä siitä, kuinka suomen kielen kehittäminen sivistyskieleksi on tapahtunut silloin, kun asiat ja käsitteet on ennestään tunnettu muiden kielten välityksellä, mutta niille on etsitty suomeen sopeutuvia vastineita. Eräitä lainasanoja lukuunottamatta ne ovat »tehtyjä sanoja», käännöslainat kuuluvat yleensä myös näihin. Sellaisiakin tarvitaan. Mutta niiden rinnalla välttää helposti huomion se uudistumisen linja, jossa kehitys on tapahtunut tahattomasti aivan kuin joidenkin sisäisten lakien vaikutuksesta; niin, että ennestään olemassaolleeseen sanaan on kätkeytynyt

uuden käsitteen aihe. Se on putkahtanut siitä esiin kuin sipulin sisus pääl-
limmäisten kerrosten kuoriutuessa auki.

Kielentutkijat ovat alkaneet puhua merkityskentästä tarkoittaen sillä nähtävästi eräänlaista abstraktista merkitysaluetta, jonka yhteisön käyttä-
mät synonyymiset sanat luovat välillensä kuin erinimiset magneettinavat,
joiden vaiheille syntyy magneettinen kenttä.¹ Tähdellisempää olisi mieles-
tänä varata nimitys sille alueeseen tai kenttään verrattavalle mieltämiskoko-
naisuudelle, joka kieltä käyttävässä yksilössä liittyy sanaan, so. puhua yksi-
tyisen sanan merkitysalueesta tai -kentästä. Tätä voisi verrata vaikkapa
näkökenttään, alueeseen, jolta silmä liikkumattomana pysyen voi ottaa vas-
taan valovaikutteita. Samalla tavoin kuin voidaan keskittyä jotakin maise-
maa katsellessa jonkin yksityiskohdan tarkkaamiseen kuitenkin menettä-
mättä tunnetta, että näkökentän piirissä on muutakin, samoin saatetaan jos-
sakin sanassa, sen merkityksessä käyttäjälle tai vastaanottajalle aivan tiettyä
asiaa, vaistota jotakin tämän lisäksi, vaikka se ei itsestensä, ilman sivulta
tyrkyttyäytyvää ärsykettä, selvenisikään tietoiseksi. Sanalla on »merkitys-
kenttä», johon sisältyy tavallisesti muutakin kuin se, mihin syystä tai toi-
sesta keskitämme ajatuksemme. Katsottakoonpa vaikka Nykysuomen sana-
kirjasta, mitä kaikkea esim. *henki* voi merkitä. Yhdellä kertaa se ei kuiten-
kaan tavallisesti merkitse muuta kuin yhtä kaikista noista mahdollisuuksista.
Muu väijyy aktiivisina tai passiivisina mahdollisuuksina kentän epäkeski-
sissä osissa.

Miten sanan monimerkityksisyys yleensä on käynyt mahdolliseksi? Äskei-
sessä vertauksessa pysyäksemme: aika ajoin havaitsee sanan historiassa samaa
kuin jonkin näköalan edessä, että toinen katsojista, toinen sanan tajuajista,
kohdistaa päähuomionsa osaksi, vähitellen kokonaankin toiseen näkymön
pisteeseen, toiseen sanan merkityskentän kohtaan, tulkitsee näköalaa, sanaa,
toisin kuin toinen. Kielessä, jota suuri yhteisö käyttää samanaikaisesti suurin
piirtein samoin, on alati olemassa oireita saman ilmauksen tulkitsemiseen
eri tavoin, ja yksilöryhmien voimasuhteista riippuu, miten nämä oireet
vahvistuvat ja vakiintuvat ja jakavat merkityskenttää lohkoihin, jotka joko
jatkatavat rinnakkaista olemassaoloaan tai työntävät jonkun toisistansa ole-
mattomiin. Tämä selvinnee, kun otetaan tarkasteltavaksi *kapinan* merkitys-
kenttä.

Nykysuomessa *kapina* on ratkaisevasti julkisoikeudellinen, tarkemmin

¹ Ks. esim. HAKULINEN SKRK II 103—104. — WALTER PORZIGIN teoksessa
»Das Wunder der Sprache« (Bern 1950) ss. 71—74 merkityskenttä esiintyy lähinnä erään-
laisena 'merkitysheimolaisuutena', sanan kykynä tai taipumuksena merkityksainestensa
perusteella tietyllä tavalla vetää tiettyjä toisia sanoja läheisyyteensä, mikä tulkinta tuo mie-
leen tavan, jolla HANS SPERBER (esim. »Einführung in die Bedeutungslehre« ss. 4—10)
sovittaa metodiseen käytäntöön Adolf Noreenilta omaksumaansa konsosiaation käsitettä.

sanoen rikosoikeudellinen käsite. Sillä tarkoitetaan tapauksia, joissa kokoon-
tunut väkijoukko yksin tuumin väkivalloin tai väkivaltaa uhaten pakottaa
— ainakin yrittää pakottaa — virkamiestä joko laittomaan virkatoimeen
tai jättämään velvollisuutensa täyttämättä; kapina on väkivaltaan perustu-
vaa nousua ns. esivaltaa vastaan. Mutta kun näin selitetään, tuijotetaan
ilmeisesti vain yhteen merkityskentän kohtaan. Voimme jokapäiväisestä
kielenkäytöstä pyöräyttää etemme muitakin kapinan kentän puolia. *Kapina-
mieli* saattaa olla hyvinkin yksilöllistä sekä aiheiltaan että kohteiltaan. On
kirjoitettu mm. »vaistojen kapinasta». Jokin meissä »kapinoid», se ei ota
alistuaksensa johonkin tosiasiaan, tapahtuneeseen tai tulossa olevaan. Saa-
tamme »kapinoida», »olla kapinassa» itseämmekin vastaan. Yksilön kapina
ilmenee joko mielenmasennuksena tai valitteluina, tylynä ja syyttävänä
sanoina. Kapinoimme joskus »nyrkki housuntaskussa» tekoihin ryhtymättä.
Mutta tämäntapaisen tulkitsemme sittenkin kuvakieleksi. O i k e a t a kapi-
naa on se, missä nyrkit ja aseet puhuvat, vallanpitäjät kukistuvat tai kapinoi-
sijat joutuvat telkien taakse. Sota — valtion sisäinen — ei ole kapinasta kau-
kana eikä aina vältettävissäkään.

Mistä on kotoisin tiukka ja armoton suomen sana *kapina*?

Vaistomme sanoo — ja helposti voimme sen oikeaksi todistaakin —,
ettei *kapina* ole sellaisia eilispäivän tulokkaita kuin esim. *taantumus* tai *kapita-
lismi*. Voimme avata ensimmäisen, v. 1642 ilmestyneen suomalaisen Raama-
tun ja lukea siitä esim. seuraavat todentuntuiset lauseet: »Wältä rijta, niñ
monda syndi jää tacaperin [= tekemättä]: Sillä vihainen ihminen saatta
c a p i n a n, ja jumalatoim sytyttä secannuxen hywäingin ystäwäin wälilile».
Siinä on *kapina*: »vihainen ihminen saattaa kapinan». Uusin Siirakin kir-
jan suomennos sanoo saman näin: »Sillä kiukkuisa ihminen saa r i i d a n
syttymään» (Siir. 28:8). Ainakaan tässä tapauksessa ei vihaisen ihmisen
aiheuttamalla kapinalla 300 vuotta takaperin tarkoitettu mitään valtio-
oikeuden alaan kuuluvaa. Se on ollut aivan arkipäiväistä riitaa. Toinen
esimerkki: Vanhin lainsuomentajamme käänsi 400 vuotta takaperin erään
maanlain paikan, jossa puhuttiin laillisesti kihlatun morsiamen väkivaltai-
sesta riistämisestä vastustelevalta naittajalta, näin: »Jold ei hän taidha
saadha morsiadans ilmaim oen särkemätt, särkekän sen ilmaim syytä. Jos
möš tohu eli k a p i n a tule heidhen wälilläns, sentädhenn että hän tachtö
morsiamens vlos otta, ia siñnä tapactu tappo eli hauat, olkan ne caicki maxa-
mat, quin ne saauatt, iotca warieleuat» [so. älköön morsiamen luovuttamisen
estäjille aiheutetusta vammasta, edes surmastakaan ketään rangais-
tako]. »Tohulla ja kapinalla» ei suomentaja tässä tarkoittanut muuta kuin
riitaa ja eripuraisuutta, kuten ruotsalaisesta alkutekstistä ja myöhemmistä
suomennoksistakin ilmenee. Kun sitten nykyinen keskipohjalainen kertoo,

että »isännäj ja emännäv välill oli kovaa k a p i n a a» (Perho), ei hankään muuta tarkoita kuin kovaa riitelemistä. Mutta erehtynemmekö, jos uumoi-lemme, että talon hallitusväen keskeiseen »kapinaan» on sisältynyt hieman ääniäkin — huutamista, ovien pauketta kenties — ja että juuri siksi riidasta on käytetty *kapina* sanaa.

Vanhimmassa raamatunsuomennoksessa on tämänkindsältöisiä *kapina*-tapauksia: »Äni cuulu Babelist, suuri walitus Chalderein maalda. Sillä HERra häwittä Babelin, hän häwittä hänen nijn suurella riecunalla ja c a p i n a l l a, että hänen aldons pauhawat, nijncuin isoit wedet.» Tuon hävityksen *kapinan* k u u l e e, se on ilmeisesti tarkoitusk. Eikä meidän tarvitse tyhjin käsin palata kierrokselta, jolta etsimme vastausta seuraavaan kysymykseen. Mikä kaikki on pannut esivanhempamme kuuloaistimuksesta käyttämään *kapina* sanaa? Mikä kaikki on muinaissuomalaisen korvissa »kapissut»?

Kun olen parista paikasta raottanut vanhaa Raamattua, niin saanen vielä avata erään Mikael Agricolankin teoksen, jossa on ensi kerran suomen-nettuna 3 Moos. 26: 36: »Ja nille, iotca teiste iellensäuuet, mine teen wapi-seuan Sydhemien heiden wiholistens maalla, nin ette yxi c a p i s e p a Lehti, pite heijet carcokottaman». Uusin suomennos sanoo: »niin että lentävän lehden k a h i n a ajaa heidät pakoon». Nykykielessä lentävän lehden *kahina*, Agricolalla *kapiseva* lehti. Kuuliko Agricola suomalaisen tavoin? Lehtien *kapina*?

Kuullaanpa, miten Kiteen vanhus kertoo: »Lehet k a p i s o o muassa, jo se syksy tuas on käsissä.» Ja Nivalan mies sanoo: »K a p i s e e ku kuiva lehti.» Salmin murteen mukaan kuiva ruoho tai haavan lehti »k a b i z o o», ja lyydiläisiltä on merkitty muistiin lause: »Me, tšäs huondeksel lehtet k a b i ž o u», so. 'metsässä aamulla lehdet kahisevat'. Ei epäilemistäkään, Agricola kirjoitti oikeata suomea.

Mutta kansankielessä ei vain lehti »kapise». »Nahka niin kuivaa että k a p i s e e», sanotaan Nivalassa. »Kuivanut nahka niät mite k a p i n a t a pittää» (Juva). »Tämä nahku on liijjakse kuivannuh, ku nenga k a b a j a a» (Salmi). Nahka siis kuivuuttansa *kapisee*, *kapajaa*, *pitää kapinaa*. Sukasta, joka on riisuttu likomärkänä ja likaisena ja joka kuivuessaan on kovettunut, sanotaan: »Sukka niin k a p i s e e» (Kymi). Jopa on iittiläisen kuultu lausahtavan näinkin: »Suu k a p i s e e ihla», so. 'suu ihan »kapi-see» kuivuuttansa. Tämän kapinan kai pikemmin tuntee kuin kuulee.

Mutta seuraavat taas kuulee korva: »Jalat k a p i s i väil laattiaan» (Perho). »Jalat k a p i s rappusissa» (Rantasalmi). »Kylläpä ne kengät k a p i s e v a t sukkelasti» (Isojoki). Tästä ei ole kaukana Kantelettaren laulu (II 20), jossa

»Kuului kenkien kupina,
Kautokenkien kapina:
Tytöt kirkkohon tulevat» jne.

Kengän tai kenkien *kapina* on merkitty muistiin kansan puhekielestä hyvin laajalti, esim. Kiteeltä, Konginkankaalta ja Jämsästä. »Kuulu semmosta ninkun kengänkapinata sieltä» (Jämsä). Toisessa Kantelettaren runossa (III 41) kuoleva neito rukoilee omaisiaan kätkemään hänen ruumiinsa erilaisiin paikkoihin, mm. »taaton tanhuan ta'aksi», mutta peruu pyyntönsä välittömästi:

»Vaan elkäte [sinne] viekökänä!
Eipä saane neito maata,
Piika pitkähän levätä,
Ison ruoskan roiskehelta,
Kapinalta karjan kynnen.»

Tämäkin liittyy laajalti tunnettuun arkiseen kielenkäyttöön. Ilomantsilainen »ajaa kiireellä niin että kynnet kapisevat», ja lemiläisen »hevo-setkii ku juoks ni semmone kapina käi». Salmin murteesta: »Hyö ku ajua firniittih, yksi kabin vai kuului.» Viron *kabiseda* verbillä kuvataan »kumeata hälyä», jommoisen esim. eläimet aiheuttavat juostessaan. Saman sukukielen sanontoja on myös »hooste kabin», siis »hevosten kapina». Esimerkkejä olisi enemmänkin. Mainittakoon, että lyydiläismurteiden *kabi-neh* tarkoittaa astunnan kopinaa ja *kabe* jalan kopinaa yökylmän kovettamalla maalla. Viimeksimainittua vastaa suomessa jo Gananderin (1786) tuntema *kawet* 'jää- ja lumikohva': »Kawet karisee jalosa», 'kohva ratisee jaloissa'.

Eikä vain jalan alla »kapise». Kalevalassa (UK 25: 13—16, vrt. 26: 10):

»Niin huomenna muutamana,
Päivänä moniahana
Kumu kuuluvi salolta,
Reen kapina kankahalta.»

Taivalkoskelta on esimerkkilause: »Kuului suksien ja hiihännän kapina.» Naulojen naputtelemisen (Kaavi) ja jänisräikän pärisyttämisen (Kiihtelysv.) saa aikaan »kapinan».

Näin laaja luonnonäänisyyden asteikko tehnee senkin ymmärrettäväksi, että vanhat raamatunsuomentajat riitelemisessä kuuliivat (nimenomaan kuuliivat) »kapinaa». »Riita riistalla tulloo, kapina kalun vähällä», sanoo sananlasku (Tuusniemi ym.). Kun muuan jämsäläinen pääsi kertomaan torasta ja sen aiheuttamasta melusta, hän kuvasi: »Olj siellä aeka kapina.» Ja ilomantsilainen tuhahti: »Ei sitä tarvihteisi alti tappelussa kapista.» Hänen mielestensä on arvokkaampakin »kapisemista»: »Se töissä kapi-

s o »), hyvä naapuri, näet. Työskentely suurine ja pienine äänineen, jopa miltei äänettömänäkin on mahtunut tämän sanapesän ilmaisupiiriin. Virolaisen *heinakabin* (»heinäkapina») tarkoittaa heinäajan touhukasta työntekoa. Kangasniemeläinen metsämies tarinoi: »Siin olj parj teuria [= teertä], ni minä k a p i s i n niijen kanssa». Mitä lienee ollut touhua, tuskin varsin äänekästä. Ainakaan ei seuraavassa saman pitäjäläisen nureksimassa tapauksessa: »Kirppu tuossa k a p i s o o minunnii laotasluunj piällä.» On eroa hevosen kavion ja kirpun jalan »kapinassa».

Esitetyn jälkeen ei tuntune vaikealta suostua ajatukseen, että *kapina*, *kapisee* ja *käpajaa* sanojen kesken vallitsee samanlainen rinnakkaisuus kuin esim. sanojen *jyrinä*, *jyriisee* ja *jyräjää* sekä monilukuisten muiden samaan kaa-vaan sopeutuvien välillä. Pesye ei kuitenkaan rajoitu näihin. Mainittiin jo lyydiläismurteiden *kabiñeh* ja *kabe* (suomessakin *kavet*), jotka tarkoittavat eräänlaisia käynnin aiheuttamia ääniä. Kunpa vain tuo *kabiñeh* ei olisi sama kuin sen tarkka suomalainen äännevästine *kapine*.¹ Vanhimmat sanakirjamme eivät tätä vielä aivan sellaisenaan tunne, kuitenkin esiintyy Gananderista lähtien näköjään eteläpohjalainen *kapines* pahaa ihmistä ja eläintä tarkoittavana (Gananderilla »idem ac kawet, Epeli, itikka, okynnes fää»). Meekin saatamme jostakin konstikkaasta lähimmäisestämme sanoa, että »kyllä on kapine!» Muutenhan *kapineet* ovat vain elottomia, kolisevia ja kalisevia esineitä, »kapistuksia». Ja sitten nämä *kapistukset*? Samoin kuin *jyriisee* ja *täriisee* verbejä seuraavat *jyristää* ja *täristää*, samoin seuraa *kapisemista kapistaminen*. Tämän hyväksyy varsinkin länsisuomalainen, jolle *kapiseminen* on vieraampi. Tottijärveläisessä pirtissä kysytään: »Kuka siä porstuassa k a p i s t e l l e e?» Oriveteläinen puolestaan osaa »tapella k a p i s t a a». Jämsäläinen taas kertoo naapuristansa: »Tehäk k a p i s t o a se nin sukkelaan kaekkija pienijä k a p i s t o s t ö i t ä.» Juuriltaan samoja »kapinoita» kaikki. Periaatteellisesti ei mikään kieltäisi kaivamasta saman kapinavakan pohjista esiin vielä sellaistaakin sanaa kuin *kapa* 'auringossa tai savussa kuivattu (kala jne.)'. Ganander mainitsee *kapahauen* ja *kapalohen*, Renvall ja Lönnrot tuntevat lisäksi linnun, joka on *kapa*: *kapalintu*. Sanotaan: »kuivata kavaksi», kavaksi kuivattu». Edelleen: »Nauriin navat ja kiisken k a v a t, ne keyrin ja joulun välillä syvvään» (Nivala). Kun kymiläisen sukka »kapisee», niin ikaalislainen sanoo omastaan: »Sukkani on aika k a v a s». Hän toteaa myös: »Ruahom peelle on kuivunut tommosta k a p a a.» Kustavissa »maa k a p e t t u u» roudalla, Kaustisissa »nahka k a p e t t u u», keke-

¹ Tätä muuten pikemmin tukee kuin vastustaa toteamus, että eteläkarjalassa sekä osin aunuksessa ja lyydissä tyyppi *kohiñeh* yleisesti vastaa pohjoiskarjalan ja suomen tyyppiä *kohina*. Hakulisen ajatus, että s. *kapine* olisi samaa pesyettä kuin *kapu*, *kapula* (ks. SKRK I 146) on silti myös muistettava.

mäkeläisen »sukka on k a p e t t u n u. Längelmäkeläinen äiti päivittelee: »Voi laps parka, missä sinä taas olet rypönyk kun essus [=esiliinasi] on noin k a p a v u n t u n u.»¹ Verbi *kapaantua* 'kuivua (kala ym.)' on tuttu Gananderista alkaen, ja *kapahtaa* merkitsee Lönnrotin mukaan paitsi samaa kuin *kapista* myös 'jäätymä t. kuivua hiukan': »onko siellä kapahtanut yöllä», *kapahtuttaa* 'rämsiä, kolauttaa' ja 'päästää jäätymään'. Mieleen palaa lyydin *kabe*.

Kaivauduttuamme täten *kapinan* kansankielisille lähteille, kahiseville, ratiseville ja kaliseville, joudumme kysymään, onko täältä paluuta. Onko näillä »kapinoilla» mitään tekemistä sen julkisoikeuden alaan kuuluvan *kapinan* kanssa, josta lähdimme alkuun?

Kokeilkaamme vielä kärsivällisyyttämme seurailemaan eräitä vanhan kirjakielen polvia. Olemme tavanneet Agricolalta »kapisevat lehdet», Raamatusta »kapinan», jonka kiukkuinen ihminen aiheuttaa. Mutta jäljellä on muunkinlaisia tapauksia. Esim. Apostolien tekojen suomennoksessa *kapina* on Agricolasta lähtien esiintynyt seuraavanlaisissa yhteyksissä. Eräässä kohdassa (17: 5) kerrotaan, miten Paavalin saavutettua Tessalonikassa kannattajia »ne epäuskoiset Judalaiset» kadehtien hänen menestystään kokosivat pahanilkistä joutoväkeä avuksensa ja »nostit k a p i n a n Kaupungisa». Sanonnalla on tarkoitettu: 'panivat toimeen mellakan, metelin'. Samantapainen kohta kerrotaan (14: 5) Ikoniasta, jossa juutalaisten ja apostolien kannattajat kiihottuivat toisiansa vastaan: Niinpä siis »pakanoilta ja Judalaisilta k a p i n a nousi» yhdessä hallitusmiesten kanssa (huom!) pilkkamaan ja kivittämään Paavalia ja Barnabasta. Kansanmeteli tässäkin. Ja (15: 2): »Koska siis k a p i n a nousi jne.» Tilanne on tässä hiukan edellisistä poikkeava, kysymyksessä on erimielisyys opin kysymyksistä, ja uusin suomennos käyttää sanaa *riita*. Vielä seuraava (20: 1): »Sittekuin k a p i n a lakkais, kutzui Pawali Opetuslapset tygönsä ja tervehti heitä.» Nykyisessä

¹ Lönnrotin perusselitys sanalle *kapa* on 'törröä att det skramlar'. Vrt. mitä edellä on mainittu mm. nahan ja sukan »kapisemisesta». Muitakin tapauksia, joissa onomatopoeettis-deskriptiiviseen pesyeseen tavalla tai toisella — kantasanana tai myöhäisempänä abstrahoitumana — liittyy kaksitavuihin a-, ä-vartaloinen sana, on osoitettavissa, esim. *kaha* 'hväsning, sus, rassel, prassel', vrt. *kahista, kahina, kahahtaa, kahakka*; *kränä* 'törröä qvistig ruska, gren, krake, krokigt ting', murt. 'knorrig, grällig', vrt. *kränistä, kränätä; mökä* 'buller' ym.; *mölä* 'vräl, larm' ym.; *nira* 'liten rinnande bäck, skogsbäck', vrt. *niristä* 'sorla, porla sakta, sippra fram, drypa, qvida, gnissla, knarra', *nirinä, niristä* 'åstadkomma fint sorl, hälla ut sista droppen'; *nyrä* 'liten, svag, knarring varelse', vrt. *nyristä, nyrinä; pora* 'skrän, vrälände, skri, rop' ym., vrt. *porata* 'skräna' jne.; *pära* = päristäjä; *tura* 'sank, vattensjuk, turiseva'; *älä* = älinä, äläkkä; *ökä* 'stönande ljud buller, oväsande', vrt. *ökistä, ökijää* jne. tarkempaa perustelua kaipaavia luettelematta. Setälän FUF 2 150 ohimennen tarjoama selitys, että *kapa* 'kuivattu' olisi germaaninen laina, vrt. keskiajan ruotsista harvinaisena todettavaan *skave-* yhdyssanassa *skave-thorsker* 'kapaturška', ei tunnu vakuuttavalta.

suomennoksessa: »Kun meteli oli asettunut jne.» Tapauksia riittäisi enemänkin.

Tärkeätä on nyt todeta, että kaikki myöhemmät raamatunsuomentajat — oman aikamme edustajia lukuunottamatta — ovat antaneet siunauksensa Agricolan näin aloittamalle käytännölle (äskeisissä sitaateissa 1776-vuoden mukainen ortografia). Se siis vastasi heidänkin kielitunnettansa, eikäpä hän se ole kovin etäinen sillekään, mikä on nykymurteistakin todettavissa: *kapina* = riidan ja tappelun meteli.

Vain pientä poikkeamista tältä kirjakielen valitsemalta valtaväylältä merkitsevät eräät myöhempien raamatunsuomentajien valitsemat sanonnat. Ap.t. 12: 18:ssa Agricola oli Lutherin esikuvaan (*bekummernis*, vrt. Olaus Petri *bekymmer*) nojaten sanonut *suruksi* sitä hälinää, mikä syntyi vartiomiesten joukossa Pietarin päästyä yöllä tyrmästä pakoon. Henrik Florinus korjasi (1683) tämän paikan asuun: »Mutta koska päiwä tuli, niin ei sotamiehillä ollut wähin k a p i n a, kuhunga Petari tullut oli» (tässä Lizeliuksen ortografia). Ap.t. 20: 10:ssä taas kerrotaan nuorukaisesta, joka Paavalin saarnatessa oli nukahtanut kolmannen kerroksen ikkunalle, pudonnut ja näköjään kuollut: »Niin Pawali astui alas, ja laski itzensä hänen päällensä ja otti syliinsä, ja sanoi: älkät k a p i n o i t k o, sillä hänen sielunsa on wielä hänesä.» Nykylukija olisi valmis uskomaan, että Paavali kielsi kapinamielisiä läsnäoleviä hyökkäämästä jonkun syylliseksi arvelemansa kimppuun. Siitä ei kuitenkaan ole kysymys. Agricola oli Lutheriin luottaen (»macht keyn getummel», vrt. Olaus Petri: »Varer icke bedröffuadhe») sanonut: »älkää murehtiko», oman aikamme suomentaja sitävastoin sanoo: »älkää hätäilkö». Mutta ensimmäinen raamatunsuomennoskomitea (1638—1642) valitsi sanan *kapinoitko* aivan ilmeisesti sitä tarkoittaen, minkä me ilmaisimme sanalla *hälistä*: »Älkää turhanpäiten h ä l i s k ö, hänhän elää vielä.»

En pidä enää tarpeellisena lähteä luettelemaan suurta määrää näytteitä siitä, miten 1500-, 1600- ja 1700-lukujen jumalanpalveluksissa rukoiltiin, että »sodat, riidat, k a p i n a t ja tappelukset» tai »sota, verenvuodatus, k a p i n a, vääritys, väkivalta ja kaikki pahuus» pysyttelisi poissa kristinuskovaisten keskuudesta. Ei näissä tarkoitettu *kapinan* maininnalla 'väkivaltaista nousua esivaltaa vastaan', vaan kysymyksessä oli yksinomaan levottomien aikojen pelokkaan ihmisen harras toivomus, etteivät sodat, tappelut ja muut rauhattomuudet eli m e t e l i t järkyttäisi ihmisten elämää. Kuningas Kustaa II Adolfin v. 1615 eräessä yhteydessä tuosta ajankohdasta käyttämät sanat »thenne bullersamma tijden» ('tämä melskeinen aika') sai Karkusta kotoisin olleen lakimiehen Abr. Kollaniuksen toimesta suomennosvastineen »tämän c a p i n a n a i c a». Ja vielä esimerkin mainitakseni: V. 1759 ilmestyneessä Ruotsin valtakunnan lain suomennoksessa oli seuraava

kohta: »Joca pahasa aicomuxesa — — ymbäri maacunnan hajottele walheita ja wääriä huutoja, jotca coskewat waldacunnan turwallisutta, eli saatta sillä matcaan yhteisen metelin ja capinan; olcon hengens rickonnut — —.» Tässäkään ei tarkoitettu kapinaa nykymielessä, vaan meteliä, mellakkaa, ruots. »buller och owäsende». Sama merkitysala kohtaa meitä vielä Kalevalan (UK 15: 16) ja Kantelettaren (II 46) jylhissä sodan kuvauksissa:)

»Kussa lie mun kultueni,

Liekö maalla vai merellä,

Vaiko Ruotsin rantasilla,
Saksan salmilla syvillä,
Juutin julmassa soassa,
Kapinassa kauhiassa,
Joss' on verta säärivarsi,
Polvenkorkeus punaista.»

Mutta samalla kun olemme tulleet tähän tulokseen, ts. siihen, että erilaisten esineiden kolisemista ja kahisemista merkitsevästä *kapina* sanasta on ikäänkuin kasvanut esiin merkityshaarautuma 'kahakka, meteli', jonka saattaa toimeenpanna ehkäpä suorastaan tarkoituksellisesti kokoontunut kansanjoukko tai sotaväen osasto, samalla olemmekin saapuneet omankapina-käsitteemme rajalle. Ei ole tarvittu muuta, kuin että mainitunlaista mellakointia on nimitetty *kapinaksi* siinäkin tapauksessa, että sen kärki on kohdistunut esivaltaan, edelleen, että tämän sanan käyttäjät tällöin ovat tunteneet hyökkäys- ja kumoustarkoituksen pääasiaksi, metelin vain tätä tarkoitusta edistäväksi keinoksi, kun sanasta on jo uusi käsitesisältö kasvanut esiin. 'Metelistä' on tullut 'kapina'. Silmäys oikealle: näkyvissä oli vanha, vilkaisu vasemmalle: näkökenttää hallitsi uusi merkitys. Tästä vain pari esimerkkiä.

Vanhassa raamatunsuomennoksessa on kohta (I Makk. 11: 45), jossa sanotaan: »Niin Kansa nosti Kaupungisa kapinan, — — ja tahdoit tappa Kuningan». Me käsitämme tämän mieluummin nykyaikaisella tavalla, mutta v. 1642 tämä kirjoitettiin alkutekstin perusteella tarkoittamaan vain kansan kokoontumista ja metelöintiä.

V. 1646 arkkivirtenä ilmestynyt, luultavasti Joonas Raumannuksen seppittäjä »Jerusalemien häwitöxen Historia», joka periytyi ns. Vanhaan virsi-kirjaan n:o:ksi 210, sisältää seuraavat säkeet:

»Judalaiset juur julkisest,
Cestusta watan Waldamiest,
Keskenäns kapinan nostit,
Jonga he pojes karkoitit,

Ja piileill perään tarkoiti,
 Wiisituhat' Cestuxen Knihti,
 Paetes silloin hakattin rikki,
 Koska Nero tämän tietä sai,
 Ett tehty oli murha tai,
 ja Keisarin laki lastett',
 Sanoi hän Sotamiehillens,
 Tulkeill' puhui, ja kielelläns:
 Nyt olen minä sotaan haastett' jne.

Tämän kertomuksen *kapina* voidaan jo käsittää täysin nykyaikaisesti väkivaltaiseksi nousuksi jne.

V. 1734 vahvistetussa laissa käsiteltiin kapinaa nykyisessä mielessä. Sitä tarkoitti ruotsinkielisen tekstin sana *uppror*. Suomennoksessa (1759) tätä edustaa sana *kapina*, vaikka — kuten äsken näimme — sama suomennos käyttää *kapina* sanaa myös metelöinnin merkityksessä. Rikoskaaren 6. luvun nimenä on »Metelin nostamisesta ja *capinasta*». Sen 1 §:ssä säädetään rangaistus sille, joka yllyttää kansaa tottelemattomuuteen kunin-gasta ja esivaltaa vastaan. Sitten sanotaan: »Jos sijtä *capina* nousee: olcon hucannut sekä hengens että tawarans.» 3 §:ssä sanotaan mm.: »Jos *capinan* nostaja tule tapetuxi; maatcon *costamata*.» Näin siis kielenkäyttö näyttäisi tältä kohden ehtineen valmiiksi — ja sittenkin tulos on julistettava varoen. Vanhemman kielenkäytön kaiku korvissani en näet voi näissäkään tapauksissa vapautua tunteesta, että lainsuomentajalle 'metelin' ja 'kapinan' raja on ollut jotenkin hämärä. Huomattakoon, että vielä 100 vuotta myöhemmin, jolloin *kapina* painetussa sanassa alkoi olla nykyisenlainen (v. 1831 esim. Oulun Viikko-Sanomissa kerrottiin Puolan kapinasta ja »kapinoittijoista» ja 1848 puhuttiin Suomettaressa eri puolilla Eurooppaa sattuneista »kapinoista, melskeistä, sodista ja mylläköistä»), tuon tuostakin sana *meteli* esiintyy paitsi mellakan ja kahakan merkityksessä myös kapinaa tarkoittamassa. Vielä Yrjö-Koskinen Nuijasodan historiassaan (1857, 1859, 1877) nimittää tätä historiamme vaihetta, joka oli kapinaa jos mikä, vuoroin *kapinaksi*, vuoroin *meteliksi*.

Renkaamme alkaa sulkeutua. Ei kuitenkaan aivan vielä. Olen esitykseni nimeen merkinnyt toiseksi 'vallankumouksen'. Kapina voi johtaa vallankumoukseen, eikä siis kielen sanojen merkityshistoriallisten lakien kannalta lainkaan oudostuttaisi, vaikka *kapina* jossakin vaiheessansa olisi pyrkinyt merkitsemään myös vallankumousta. Niinpä onkin. V. 1851 toimittamassaan venäl.-ruots.-suomalaisessa sanakirjassa itse Lönnrot merkitsi ruots. *revolution* ja ven. *revolutsija* sanojen suomalaiseksi vastineeksi vain *kapinan*. Hiukan myöhemmin (1858) ilmestyneessä historian oppikirjassa puhuttiin »Franskan *kapinasta* ja sen seuraamuksista» suurta vallankumousta tarkoittaen. Ruotsin vallankumous 1809 ja Ranskan heinäkuun valla-

kumous käyvät siinä samalla nimellä: *kapina*. Kun tästä ei sittenkään tullut pysyvää käytäntöä, se johtui arvatenkin lähinnä siitä, että kumpikin käsite vaati jo oman ilmaisimensa, mutta ehkä osaksi siitäkin, että *kapina* sanaan oli yhä jäänyt kaikua sen äänellisistä alkuaineiksista, joista vallankumouksen ihanne tahdottiin pitää puhtaana.

Jo 1600-luvulta on esimerkkejä siitä, että valtakunnallisia järkytyksiä ja kumouksia on nimitetty tuoreella länsisuomalaisella *mulkkaus* sanalla. Hemminki Maskulaisen mukaan esipolvemme veisasivat:

»Kansois kapinat, sodat suuttumat,
Weren wuodatuxet wäsymät,
Monet muuttet, m u l k k a u x e t,
Waldakundain kukistuxet.
Näist näky: jo joutu Duomiopäiwä.» (Vanha virsik. 401: 11)

Sama virsirunoilija tunsi myös kantaverbin *mulkata*:

»Nyt näemme monen lyöwän maahan,
Kuin suurella työllä rakettu on.
Ain' muutta, m u l k a t a saadan,
Tai tapa nyt on — — —.» (Vanha virsik. 275: 7)

Kansankielessä *mulkata* merkitsee 'kaatua, kaataa, siirtää, muuttaa paikoil-tansa, sekoittaa, vaihtaa'. Esim. »Se m u l k k a s sängystä, ja siinä se ittensä loukkas» (Ikaalinen). »Anna niiden tavarain olla niinkun minä ne panin, äläkä m u l k k a a niitä» (Lappaj.). »Kuka taas täällä on käynyt m u l k k a a m a s s a kun ei enää mikkään ole paikolla» (Orivesi). »Meillä tuli lehmäkin m u l k a t t a v a k s» (so. entinen myytiin ja ostettiin uusi tilalle, Lempäälä). Sanasta *mulkkaus* seuraava nurmijärveläinen puheenk-
katkelma: »Se tapahtui silloin kun pitäjässä oli kirkkoherran m u l k k a u s.»

Kun siis vallankumouksesta rohjettiin ruveta suomeksikin kirjoittamaan — ja tämä tapahtui aika myöhään — sattui niin, että ensimmäisten kirjoit-tajien mieleen tuli juuri kyseinen sana. V. 1845 ilmestyneessä, erään turku-laisen papin suomentamassa oppikirjassa kerrotaan, että maaliskuussa 1809 »tapahtui Tukholmissa v a l t a k u n n a n - m u l k k a u s, joka lopetti Gustaavi Aatolvin hallituksen». Suomettaressa 1847 Antero Varelius sanoo Suomen virallisen lehden (Finlands Allmänna Tidning) pelkäävän Saksan »pränttivapauden» tuottavan onnettomuutta, kuten »vallattomuutta, mels-keitä, v a l t a i n m u l k k a u k s i a (revolutioner) ja kaikkea paha».

Meitä tuskin ihmetyttää, ettei kyseinen, länsisuomalaisten omista murre-aineiksistaan kyhäämä uudissepitelmä tyydyttänyt tarvitsijain enemmistöä. Tärkeimmällä poliittisen suomen kielen foorumilla, Suomettaressa, hallitsi savolaisen Paavo Tikkasen kielikorva. Sille *mulkkaus* oli kauhistus. Elias Lönnrot oli v. 1842 pitänyt tarjolla viattomantuntuista sanaa *vallanhäiriö*.

Lieneekö Tikkanen sitä edes huomannut. Hän rupesi lehdessään 1848 viljelemään sanaa *vallakumous*, jota hän alkuaikoina selitti panemalla sen perään sulkeisiin sanan *revolutioni*. Sama *vallakumous* kelpasi esim. vielä 1866 Agathon Meurmanille. Sillä välin ja viimeistään v. 1853 — siis jokseenkin ummelleen 100 vuotta takaperin — oli nykyinen *vallankumous* asu viskattu esiin itäsuomalaisen Taneli Europaeuksen toimesta, ja se piti. Mutta jotta oikein ymmärtäisimme tämänkin tehdyn sanan ajatuspohjan, on syytä mainita, että esiin pyrki myös sellainen muoto kuin *valtioneumous*. Tässä tapauksessa — siis samoin kuin sanassa *tasavalta* — *valta* ei tarkoittanut käsky- tai hallitusvaltaa, vaan valtakuntaa, valtiota. Ainesosiltaan *vallankumous* on toisin sanoen täsmälleen samalla tavoin kaavailtu kuin puheenaollut *vallakunnan mukkaus*, so. valtiossa tapahtuvaa tai tapahtunutta kumousta, kumoon tai nurin, ylösalaisin kaatamista ja kaatumista. Miten tämäntapaisen oppisanan puolueetonta asiallisuutta paimentanemmekin, emme voi estää kielitunnettamme ainakaan vielä hakeutumasta sanaan sisältyvään uhmantäyteiseen kuvaan: kumoon, nurin, ylösalaisin!

Muut kielet kuin suomi, niiden joukossa lähisukukielemme virokin, ovat lainanneet vallankumouksen nimityksen välillisesti tai välittömästi ranskasta, missä yhteiskuntafilosofi Montesquieu v. 1748 oli 'takaisin palaamista tai kiertymistä' merkitsevälle *révolution* sanalle antanut uuden, poliittisen sisällön. Onko valittamista, että meidän kielemme ehkä ainokaisena on tässä tapauksessa valinnut oman, itsenäisen tiensä?

MARTTI RAPOLA

Sur les mots *kapina* et *vallankumous*

En finnois littéraire moderne, *kapina* est conçu en premier lieu comme un terme d'histoire et de droit public, équivalant au fr. 'révolte'; il est aussi employé métaphoriquement. Dans l'ancienne langue littéraire et dans les parlers, il apparaît sous un autre jour. Dans les parlers finnois de l'est, ainsi que dans l'olonetz, le lyde et l'estonien, il existe un verbe onomatopéique *kapista* ('faire un petit bruit, faire du tapage, faire grand fracas, cliqueter', etc., et, chez Agricola en 1549, 'bruire comme une feuille sèche agitée par le vent'). Par ce verbe on désigne surtout le bruit produit par les feuilles mortes, par

le cuir très sec, par les sabots des équidés et par les chaussures. Le dérivé normal désignant les mêmes bruits est le substantif *kapina*. Dans les parlers et dans l'ancienne langue littéraire, *kapina* veut dire aussi 'dispute' (plus exactement, le tapage produit par une dispute) et 'vacarme, rumeur', c'est-à-dire le bruit produit par la foule. Dans certaines connexions, au plus tard au XVIIIe s., ce mot a pris le sens de 'révolte'. On s'en servait aussi pour désigner la 'révolution', mais divers néologismes, dont finalement (1853) *vallankumous* l'emporta sur les autres, rendirent possible la distinction de ces deux notions.

MARTTI RAPOLA